

Jaarverslag 2015

Het Erfocentrum in 2015, Jaarverslag

Dit jaarverslag kunt u bestellen bij het Erfocentrum of downloaden via www.erfocentrum.nl.
© Stichting Erfocentrum, Nationaal Informatiecentrum Erfelijkheid

Erfocentrum
Stationsplein 139
3818 LE Amersfoort
T 033 3032110
E info@erfocentrum.nl
I www.erfocentrum.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, microfilm of op een of andere wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Voorwoord.....	4
1. Het Erfocentrum in vogelvlucht	5
2. Activiteiten in 2015.....	6
2.1 Structureel voorlichtingsaanbod.....	6
2.2 Projecten en werk in opdracht	9
2.3 Informatievoorziening op maat	13
2.4 Inbreng expertise	15
3. Organisatie.....	16
4. Contouren voor 2016	17
Bijlage 1. Erfocentrum in de media 2015.....	18
Bijlage 2. Samenstelling team en bestuur.....	20
Bijlage 3. Financiën 2015	23

Voorwoord

Beter gevonden

Wanneer we terugkijken op het jaar 2015, dan valt op dat we steeds beter gevonden worden. Het bereik van onze websites is sterk gegroeid en onze producten hebben een vaste plek gekregen in de counselingsgesprekken van de Klinisch Genetische Centra. Via patiëntenverenigingen bereiken we steeds beter patiënten en families.

Onze relaties in het veld zijn hechter geworden. We werken intensief samen met een groeiend aantal organisaties, waaronder patiëntenverenigingen, beroepsverenigingen van medici, en onderzoeksinstituten zoals het RIVM en Universiteiten. Deze partijen weten het Erfocentrum steeds beter te vinden voor het ontwikkelen van voorlichtingsmateriaal, zoals keuze-instrumenten en websites.

Het Erfocentrum speelt een centrale rol in de uitvoering van het Nationaal Plan Zeldzame Aandoeningen, via het afstemmingsoverleg NPZA. Als penvoerder in het project Vroegsignalering spelen we een verbindende rol tussen meer dan 20 organisaties die zich bezig houden met het verkleinen van de diagnostische vertraging van zeldzame aandoeningen. En in het Forum Biotechnologie en Genetica spelen we een actieve rol door nieuwe thema's te agenderen, zoals familie-communicatie over erfelijke belasting en verzekeringen. Informatieve producten rond nieuwe thema's zoals Next Generation Sequencing hebben we kunnen realiseren binnen onze opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Binnen die opdracht hebben we ook het bestaande informatieaanbod op onze website up to date kunnen houden. Het bereik van onze website www.erfelijkheid.nl is in het afgelopen jaar mede daardoor gegroeid met 73%.

Ook de media vinden het Erfocentrum steeds beter. In het afgelopen jaar hebben we onder andere meegewerkt aan artikelen in de Libelle en Kidsweek, een thema-uitzending van de EO over dilemma's rond Präimplantatie Genetische Diagnostiek, en diverse nieuwsitems voor Editie.NL. Op die manier informeren we een breder publiek over de rol die erfelijkheid speelt bij ziekte en gezondheid.

Ik wens u veel plezier bij het lezen van het jaarverslag!

Prof. dr. C. Hollak
Voorzitter Stichting Erfocentrum

1. Het Erfocentrum in vogelvucht

DNA-onderzoek staat volop in het nieuws. Nieuwe technieken zorgen voor meer diagnoses. Zwangeren kunnen tegenwoordig het DNA van hun ongeborn kindje laten onderzoeken via de nieuwe Non Invasieve prenatale test (NIPT). DNA-onderzoek is tegenwoordig ook mogelijk voor stellen met kindwens. Dit, maar zeker ook het feit dat thema's rond erfelijkheid van ziektes diep ingrijpen in het leven van mensen, maakt dat evenwichtige, begrijpelijke en toegankelijke voorlichting uitermate belangrijk is en blijft. Bijvoorbeeld als het gaat om communicatie in de familie over erfelijke aandoeningen, een belangrijk aandachtsgebied voor het Erfocentrum.

Het Erfocentrum is het Nationaal informatiecentrum erfelijkheid. De stichting wordt gesteund door het Ministerie van VWS middels een instellingssubsidie en ondersteunt mensen bij het maken van keuzes rond erfelijkheid. Onze belangrijkste doelgroep is het algemene publiek en secundair richten wij ons op (zorg)professionals die patiënten met vragen op het gebied van genetica in hun spreekkamer zien.

Het Erfocentrum geeft voorlichting mensen via toegankelijke websites, sociale media en schriftelijk en audiovisueel voorlichtingsmateriaal, de Erfomail (onze vraagbaak voor publiek en professionals) en elektronische periodieken. Voor zorgverleners bieden wij naast voorlichtingsmaterialen ook consult ondersteunende instrumenten.

Het Erfocentrum baseert haar informatieaanbod op medisch-wetenschappelijke kennis. Wij sluiten aan op internationale (medische) richtlijnen en informatie van bijvoorbeeld Orphanet, Eurogentest, GeneReviews, OMIM (online Mendelian Inheritance in Man) en de VKGN. Deze kennis vertalen wij naar toegankelijke voorlichting voor algemeen publiek en patiënten. Onze voorlichting wordt regelmatig geactualiseerd. Hiervoor werken wij continu samen met verschillende organisaties en experts in Nederland. Ook richtlijnen van de beroepsgroepen en actuele beleidskaders worden meegenomen bij het updaten van onze voorlichtingsmaterialen.

2. Activiteiten in 2015

In dit hoofdstuk lichten wij toe hoe onze voorlichting in 2015 is bijgehouden, ontwikkeld en uitgebreid. Het gaat daarbij om onze reguliere voorlichting via websites, specifieke voorlichting in opdracht van derden en voorlichting op maat (Erfomail).

Ook beschrijven wij in dit hoofdstuk op welke wijze we onze kennis en deskundigheid ingebracht hebben bij andere gremia.

2.1 Structureel voorlichtingsaanbod

De voorlichting van het Erfocentrum bestaat uit schriftelijke en digitale informatie over: hoe werkt erfelijkheid, erfelijke en aangeboren aandoeningen, kinderwens en erfelijkheid en DNA-onderzoek.

Websites Erfocentrum	Doelgroep
Erfelijkheid.nl	Algemeen publiek en patiënten
AllesoverDNA.nl	Scholieren en docenten voortgezet onderwijs
Ikhebdat.nl	Kinderen
Huisartsengenetica.nl	Huisartsen
Zwangerwijzer.nl	Vrouwen met een kinderwens
Erfocentrum.nl	Algemeen publiek en samenwerkingspartners

Erfelijkheid.nl

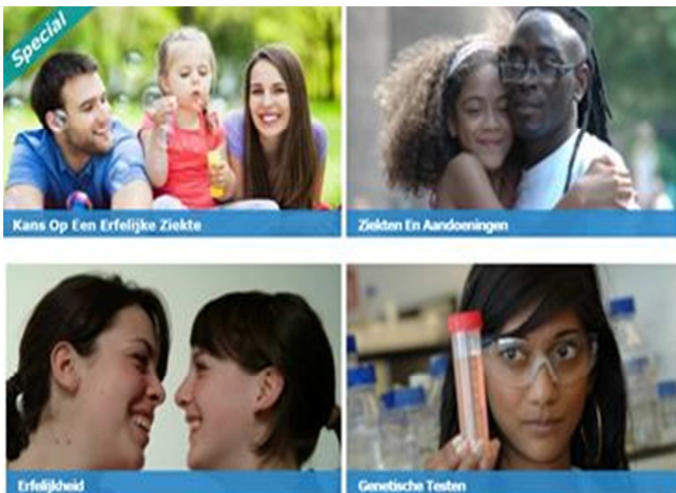
Verantwoordelijk: Marloes Brouns – van Engelen

In 2015 zijn 150 teksten over erfelijke en/of aangeboren aandoeningen of erfelijkheid geactualiseerd. Verder zijn er 20 nieuwe beschrijvingen van erfelijke en/of aangeboren aandoeningen en 15 nieuwe films toegevoegd. Diverse teksten zijn medisch-inhoudelijk gecontroleerd door klinisch genetici en andere experts.

Er is nieuw voorlichtingsmateriaal ontwikkeld in de vorm van specials, zoals over 'kansen op een erfelijke ziekte'. Een aantal specials, waaronder die over Alzheimer, Verzekeringen, en dragerschapsonderzoeken, is geactualiseerd.

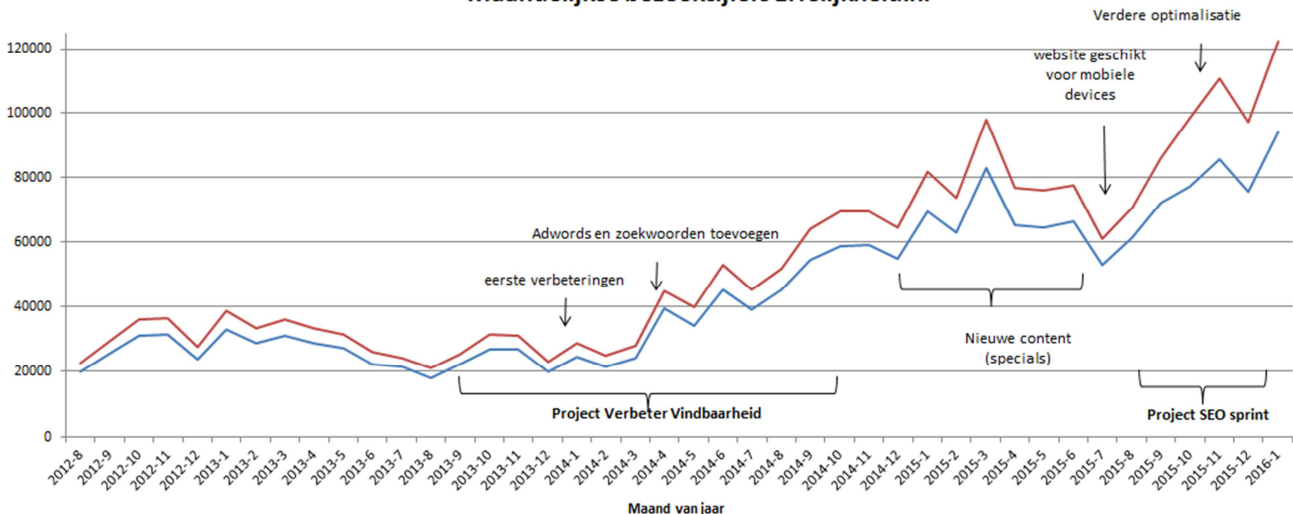
Technische verbeteringen

We zijn ook verder gegaan met het verbeteren van de online vindbaarheid en bruikbaarheid van erfelijkheid.nl. Zo heeft de site nu een responsive ontwerp, waardoor hij op zowel desktops als smartphones en tablets goed functioneert en leesbaar is. Ook zijn de zichtbare adressen van de pagina's (URL's) aangepast zodat het voor de bezoeker duidelijker is in welk onderdeel van de website hij zich bevindt. De redactie heeft meer mogelijkheden gekregen om paginatitels aan te passen ten behoeve van de vindbaarheid van de pagina's. Deze aanpassingen verbeteren zowel het gebruikersgemak als de indexering van de website door Google.

In 2015 steeg het aantal bezoeken aan onze belangrijkste website substantieel van 580.000 in 2014 naar 1 miljoen in 2015. Dat is een stijging van 73%. De site kende in 2015 780.000 unieke bezoekers. Dit is een stijging van 35% ten opzichte van het aantal bezoekers van 2014 van 580.000 (zie hieronder).

Maandelijks bezoekers Erfelijkheid.nl

Ikhebdat.nl

Verantwoordelijk: Marloes Brouns –van Engelen

Ikhebdat.nl is een website voor kinderen tussen de 8 en 12 jaar over erfelijke aandoeningen. De site is in 2015 ongeveer 24.000 keer bezocht. Er zijn 8 nieuwe teksten op de website geplaatst. Verder zijn de huidige teksten geactualiseerd.

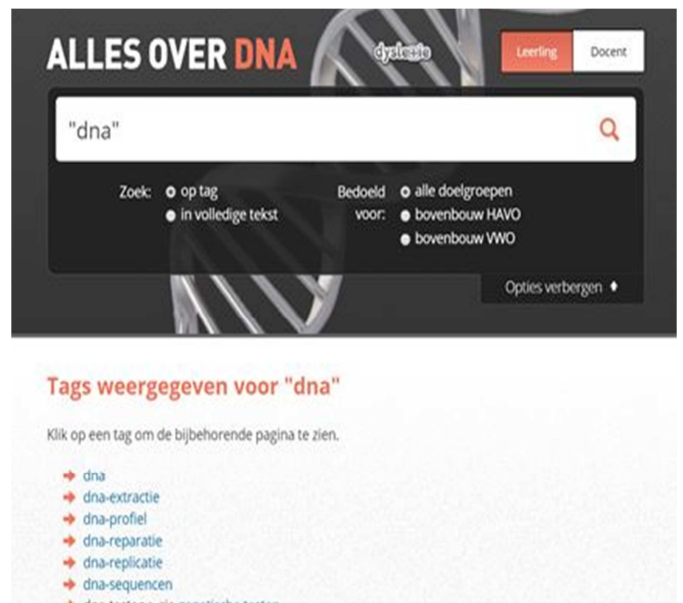
AllesoverDNA.nl

Verantwoordelijk: Marjolein Wijnker-Schrauwen

Het Erfocentrum beheert de website www.AllesoverDNA.nl. Dit is een educatieve website over DNA(-onderzoek), genetica, erfelijkheid en celbiologie voor de bovenbouw havo/vwo van het voortgezet onderwijs. De inhoud van de website is gedurende het jaar up-to-date gehouden met onder andere achtergrondartikelen.

In 2015 is het iBook *De Strijd tegen Kanker* (een interactief e-book van Kennislink) gepubliceerd, samen met lesmateriaal voor het voortgezet onderwijs. Hiervoor had het Erfocentrum redactiewerkzaamheden uitgevoerd en inhoud van AllesoverDNA.nl

beschikbaar gesteld. Het is ook beschikbaar gesteld via AllesoverDNA.nl, net als een ander iBook van Kennislink, over regeneratieve geneeskunde, en het cahier 'Genen en Gezondheid' van de Stichting Biowetenschappen en Maatschappij. Met deze samenwerkingen streven wij

ernaar relevante publicaties en lesmateriaal zo goed mogelijk beschikbaar te stellen aan het voortgezet onderwijs.

De website is bezocht door 244.000 bezoekers. De lesmodules op AllesoverDNA zijn in 2015 bij elkaar 2000 keer gedownload. In 2015 zijn 68 adressen van nieuwe docenten geregistreerd. Het totaal aantal docenten voor wie handleidingen en lesmaterialen op AllesoverDNA beschikbaar zijn, stond eind 2015 op 2326. Daarnaast zijn er ongeveer 40 vragen van bezoekers, voornamelijk scholieren, beantwoord.

Zwangerwijzer.nl

ZwangerWijzer.nl is een interactieve site van het Erfocentrum en het Erasmus MC. Met behulp van de vragenlijst kunnen vrouwen en mannen hun zwangerschap goed voorbereiden.

De vragenlijst is wetenschappelijk gevalideerd en wordt door veel verloskundigen en artsen gebruikt bij consulten over kinderwens.

Uit onderzoek (Erasmus MC) onder ruim 60.000 vrouwen die Zwangerwijzer invulden, blijkt dat bijna elke vrouw minstens één risicofactor heeft voor een zwangerschap, in haar leefstijl, gezondheid, familie of werkomstandigheden. Ook blijkt dat sommige risico's vaker voorkomen bij bepaalde groepen vrouwen.

Dit biedt aanknopingspunten voor meer zorg op maat in de periode voorafgaand aan de zwangerschap door huisarts of verloskundige.

In de afgelopen tien jaar hebben al meer dan een miljoen gebruikers ZwangerWijzer geheel of gedeeltelijk ingevuld.

In 2015 is ZwangerWijzer volledig vernieuwd. De gebruikerservaring is verbeterd en Zwangerwijzer.nl heeft een nieuwe en moderne vormgeving gekregen.

2.2 Projecten en werk in opdracht

Het Erfocentrum voert ook projecten en opdrachten van derden uit. In 2015 zijn de volgende opdrachten gerealiseerd:

Project Vroegsignalering (penvoerderschap)

Verantwoordelijk: Klaas Dolsma

Als penvoerder van het project Vroegsignalering coördineert het Erfocentrum alle werkzaamheden in het project. De hieronder genoemde werkpakketten zijn onderdeel van het project. In totaal werken 22 organisaties, waaronder RIVM, NHG, AJN, VSOP en andere patiëntenverenigingen samen. De gemeenschappelijke doelstelling is het in kaart brengen en terugdringen van de diagnostische vertraging van zeldzame aandoeningen. Het project heeft een looptijd van drie jaar (2015-2017).

Financiering: Innovatiefonds Zorgverzekeraars

Project Campagne- en informatie-(materiaal) over mensen met een zeldzame aandoening (Vroegsignalering Werkpakket 1b)

Verantwoordelijk: Marloes Brouns –van Engelen

In dit project wordt voorlichtingsmateriaal over zeldzame aandoeningen ontwikkeld voor volwassenen en kinderen. In oktober heeft een startbijeenkomst plaatsgevonden met de betrokken patiëntenorganisaties en het Nederlands Huisartsen Genootschap (NHG), waar input is verkregen op het project. Daarna is op basis van een uitgebreid literatuuronderzoek begonnen met het schrijven van de teksten. Driekwart van de teksten voor volwassenen zijn inmiddels geschreven. Het project is onderdeel van het overkoepelende project Vroegsignalering.

Financiering: Innovatiefonds Zorgverzekeraars

Project Ondersteuning communicatie met familie over EDS, Duchenne, CF en stofwisselingsziekten (Vroegsignalering Werkpakket 1c)

Verantwoordelijk: Maaïke Haadsma

Doel van dit project is het ontwikkelen van online voorlichtingsmateriaal voor mensen met (een kind met) Ehlers-Danlos syndroom, Duchenne syndroom, Cystic Fibrosis of een stofwisselingsziekte, die hierover willen praten met hun familie. Als zij de aanleg ook bij zich dragen kan dit immers gevolgen hebben voor hun eigen gezondheid of die van hun (toekomstige) kinderen. Als mensen weten dat een erfelijke aanleg in hun familie zit, kunnen zij bijvoorbeeld een bewuste keus maken om DNA-onderzoek te laten doen (of niet). Ook zal het nieuws mensen met een kinderwens aanzetten om na te denken over hun mogelijkheden. Het is niet altijd gemakkelijk om dit onderwerp met familieleden te bespreken. Het doel van het nieuwe voorlichtingsmateriaal is om mensen hierbij te ondersteunen.

In dit project werkt het Erfocentrum samen met de Vereniging Ehlers-Danlos, Duchenne Parents Project, de Nederlandse Cystic Fibrosis Stichting en de VKS (Volwassenen, Kinderen en Stofwisselingsziekten). Het project is onderdeel van het overkoepelende project Vroegsignalering.

Financiering: Innovatiefonds

Project Een erfelijke of familiale aanleg voor kanker: Hoe vertel ik het mijn familie?

Verantwoordelijk: Maaïke Haadsma

Kanker en erfelijkheid

Hoe vertel ik het mijn familie?

Het Erfocentrum heeft binnen dit project voorlichtingsmateriaal ontwikkeld voor mensen met een erfelijke aanleg voor kanker die hun familieleden hierover willen informeren. Dit deden we in samenwerking met de patiëntenbeweging Levenmetkanker.

Als familieleden te horen krijgen dat zij de aanleg ook kunnen hebben, kunnen zij bepalen of zij DNA-onderzoek willen laten doen. Als zij de aanleg blijken te hebben, kunnen ze preventieve maatregelen nemen, zoals regelmatige controles of soms een risicoverminderende operatie. Het levert dus gezondheidswinst op. Ook kunnen mensen naar aanleiding van dit nieuws hun mogelijkheden rond het krijgen van kinderen op een rijtje gaan zetten.

Het informeren van familieleden gebeurt nog niet altijd voldoende. De meeste patiënten willen hun familieleden wel informeren, maar vinden dit vaak moeilijk, bijvoorbeeld omdat zij bang zijn voor weerstand bij hun familie.

Het voorlichtingsmateriaal bestaat uit webteksten, inclusief ervaringsverhalen en vragen die mensen helpen zich voor te bereiden.

Daarnaast is een korte folder over dit onderwerp uitgebracht die kan worden uitgereikt op de Klinisch genetische centra. Aan dit project werkte naast Levenmetkanker ook vertegenwoordigers mee van de beroepsverenigingen van klinisch genetici, genetisch consulenten en psychosociaal medewerkers van de poliklinieken Klinische Genetica.

Financiering: KWF Kankerbestrijding

Project 'Over de grenzen kijken, maakt het verschil!'

Verantwoordelijk: Marloes Brouns - van Engelen

In dit project willen we ouders en professionals begrijpelijke informatie geven over zeldzame chromosoomafwijkingen. De Engelse, wereldwijd werkende organisatie Unique heeft reeds veel folders over zeldzame chromosoomafwijkingen ontwikkeld, waarin medische informatie en ervaringskennis van ouders is verwerkt.

In 2015 zijn 20 Unique folders vertaald naar het Nederlands. Daarnaast zijn nieuwe folders voor artsen en het algemene publiek ontwikkeld. Ook is begonnen met het ontwikkelen van 10 nieuwe folders. Verder is een start gemaakt met het ontwikkelen van de website waarop de materialen geplaatst worden en is de begeleidingsgroep van dit project bijeengekomen.

Financiering: Fonds NutsOhra, VGnetwerken, VKGN en Erfocentrum

Voorlichting over erfelijkheid en nieraandoeningen

Verantwoordelijk: Anne-Marie de Ruiter

Naar aanleiding van een vraag van de Kennisgroep Erfelijke nierziekte van de Nierpatiënten Vereniging Nederland (NVN), hebben wij een folder geschreven over de erfelijkheid van nierziekten. Dit gebeurde in samenwerking met de Kennisgroep en enkele medisch specialisten. Deze folder is uitgegeven in een serie gezamenlijke folders van de Nierstichting en de NVN.

Financiering: NVN en Nierstichting

Erfelijkheid en nierziekten

Inhoudelijk onderhoud en actualisatie preconceptievoorlichting

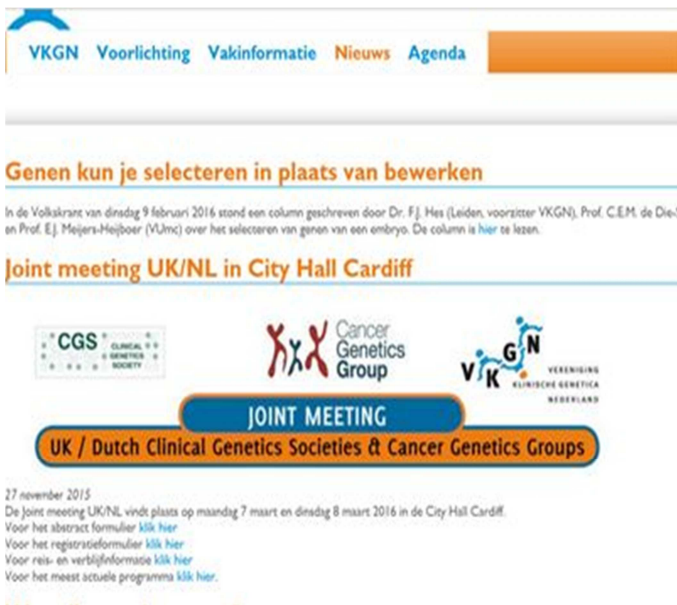
Verantwoordelijk: Anne-Marie de Ruiter

Het Erfocentrum heeft ook in 2015 gewerkt aan het ophalen, actualiseren, stroomlijnen en uniformeren van de landelijke voorlichting over *Gezond zwanger worden*. Dit gebeurde naar aanleiding van ontwikkelingen in wetenschap en zorg en door opmerkingen van gebruikers. Dit deden wij in opdracht van het CPZ, dat namens diverse organisaties en alle betrokken

beroepsverenigingen verantwoordelijk is voor preconceptievoorlichting.

Het actualiseren en bijstellen van de boodschap en/of teksten, gebeurde in samenwerking met het CPZ, de werkgroep PIL van het CPZ, de werkgroep Zwangerwijzer (Erasmus MC en Erfocentrum) en de werkgroep Folder Zwanger (RIVM). Op basis van de uitkomsten heeft het Erfocentrum waar nodig boodschappen herzien op de sites Strakzswangerworden.nl en voorstellen gedaan voor teksten over Opvoeden.nl/kinderwens.

Financiering: CPZ

The screenshot shows the VKGN website navigation bar with links for Voorlichting, Vakinformatie, Nieuws, and Agenda. Below the navigation, there are two news items:

- Genen kun je selecteren in plaats van bewerken**: A news item dated 9 februari 2016, mentioning Dr. F.J. Hes and Prof. C.E.M. de Die-S en Prof. E.J. Meijers-Heijboer.
- Joint meeting UK/NL in City Hall Cardiff**: An announcement for a joint meeting between UK and Dutch Clinical Genetics Societies and Cancer Genetics Groups, held on 27 november 2015. It includes logos for CGS, Cancer Genetics Group, and VKGN.

At the bottom of the meeting announcement, there are links for abstracts, registration, travel information, and the program.

Voorlichting over erfelijkheid en hartaandoeningen

Verantwoordelijk: Anne-Marie de Ruiter

Naar aanleiding van een behoefte vanuit de Diagnosegroep Erfelijkheid en hartaandoeningen van De Hart&Vaatgroep hebben wij een folder geschreven over erfelijke aspecten van hartaandoeningen. Deze folder wordt begin 2016 uitgegeven door De Hart&Vaatgroep.

Financiering: De Hart&Vaatgroep

Dienstverlening aan VKGN

Verantwoordelijk: Petra Haak-Bloem

Ook in 2015 is de dienstverlening aan de beroepsvereniging voor klinisch genetici (VKGN) voortgezet. Er zijn 10 nieuwsberichten op de website VKGN.nl gezet en 57 tweets verstuurd. In overleg met Maaike Haadsma (klinisch geneticus) is gewerkt aan het vergroten van de relevantie van de berichten. Aan de VKGN agenda zijn tevens 14 aankondigingen van lezingen en congressen toegevoegd en aan de lijst met proefschriften zijn 8 items toegevoegd. De werkzaamheden vinden plaats in samenwerking met de Publiciteitscommissie van de Vereniging Klinisch Genetische Centra (VKGN).

Financiering: Centra voor klinische genetica

MeeroverNIPT.nl

Verantwoordelijk: Petra Haak-Bloem

Zwangere vrouwen uit de risicogroepen kunnen vanaf 1 april 2014 via het eigen bloed laten nagaan of hun ongeborn kind trisomie 21 (downsyndroom), trisomie 18 (edwardssyndroom) en trisomie 13 (patausyndroom) heeft. Dit gebeurt door middel van de zogeheten NIPT-test. In opdracht van het NIPT-Consortium heeft het Erfocentrum een site gebouwd en gevuld met voorlichting voor zwangeren over NIPT, die in 2015 is onderhouden.

In maart 2016 wordt de TRIDENTstudie 1 afgerond. Of en hoe NIPT (en de website) geïmplementeerd wordt in het Nederlandse aanbod van prenatale screening en diagnostiek, hangt af van de door minister te nemen beslissingen.

Financiering: NIPT-Consortium

Zwangerwijzer voor iedereen

In het ZonMw project 'Effectieve preconceptiezorg voor vrouwen met lage gezondheidsvaardigheden' worden strategieën ontwikkeld om het aanbod en de voorlichting van Healthy Pregnancy 4 All (HP4All) ook voor deze groep toegankelijk en effectief te maken. Binnen dit project werken het Erfocentrum en het ErasmusMC samen met het AMC (afdeling Sociale Geneeskunde) aan de toegankelijkheid, begrijpelijkheid en bruikbaarheid van Zwangerwijzer. De evaluatie van de recent vernieuwde ZwangerWijzer is reeds uitgevoerd en laat zien welke aanpassingen noodzakelijk zijn om de begrijpelijkheid en bruikbaarheid verder te verbeteren.

Het Erfocentrum, ErasmusMC en het AMC zijn een project gestart om de uitkomsten van deze probleemanalyse om te zetten in concrete aanpassingen, met als doel om ZwangerWijzer ook voor mensen met lagere gezondheidsvaardigheden toegankelijker en effectiever te maken.

Financiering: College Perinatale Zorg (CPZ)

Huisartsengenetica.nl

Verantwoordelijk: Marloes Brouns - van Engelen

De website www.huisartsengenetica.nl is er om de huisarts te ondersteunen op het gebied van erfelijkheidsvragen. De site is een product van het samenwerkingsverband tussen het VUmc, UMC Maastricht, het Nederlands Huisartsen Genootschap (NHG) en het Erfocentrum.

Er heeft een gebruikersonderzoek plaatsgevonden. Daarnaast is met een online vragenlijst de mening en zoekgedrag van de bezoekers bepaald. Over de uitkomsten zijn rapportages geschreven. De aanbevelingen zijn verwerkt op de website. Dit heeft o.a. geleid tot veranderingen in het menu van de website. Ook zijn teksten en links zijn geredigeerd en er zijn nieuwe teksten toegevoegd in afstemming met de genoemde organisaties.

In 2015 is de website door ongeveer 22.000 personen bezocht.
Het Erfocentrum begeleidde in 2015 twee redactievergaderingen.
Financiering: NHG en Erfocentrum.

2.3 Informatievoorziening op maat

Ook in 2015 heeft het Erfocentrum haar doelgroepen op de hoogte gehouden van actuele ontwikkelingen binnen de genetica. Nieuws hierover is verspreid in de vorm van attenderingsberichten, tweets, nieuwsberichten op erfelijkheid.nl en op Facebook. Daarnaast beantwoordt het Erfocentrum ook individuele vragen van publiek en professionals via de Erfomail.

Erfomail

Verantwoordelijk: Mies Wits-Douw

Bij de Erfomail (en -telefoon) kunnen het algemeen publiek en professionals terecht met hun persoonlijke vragen. Ze krijgen een antwoord op maat, met waar nodig verwijzingen naar een arts, patiëntenorganisatie, klinisch genetisch centrum, site(s) of andere deskundigen en bronnen. Dankzij deze service kan het Erfocentrum ook signaleren aan welke informatie mensen behoefte hebben.

In 2015 zijn ruim 1700 vragen gesteld. Daarmee is het aantal vragen opnieuw toegenomen. De meeste vragen kwamen van algemeen publiek. Daarnaast stelden 112 scholieren en studenten een vraag en kregen we 93 vragen van artsen, verloskundigen of verzorgenden. De meeste vragen betroffen de (mogelijke) erfelijkheid van een aandoening. Er is naar de erfelijkheid van 400 verschillende aandoeningen gevraagd. De ziektes waar men in 2015 de meeste vragen over stelde waren kankersoorten (81), borstkanker (47) autisme (36), dementie (35), Down (35), hartafwijkingen (33), Factor V Leiden (29), ALS (28), psychische ziekten (23) en SLE (20). In totaal 117 vragen hadden een directe relatie met zwangerschap, een paar honderd vragen gingen over genetische testen.

De meeste vragen kwamen van vrouwen. Het aantal mannen dat een vraag stelde (200) nam in verhouding af. Mannen waren ook dit jaar meestal geïnteresseerd in biologisch ouderschap, of wilden weten hoe erfelijkheid nou eigenlijk werkt.

Voorbeelden van Erfolijnvragen:

'Ik heb bloedgroep B Negatief rhesus. Mijn zussen beide O positief. Is dit mogelijk met dezelfde ouders?'

'De zus van de vriendin van mijn zoon heeft een vorm van autisme. De neef (van vaderszijde) van mijn zoon heeft een erge vorm van autisme. Hoe groot is de kans dat mijn zoon en zijn vriendin een kind krijgen dat autistisch is?'

'Ik ben al 20 jaar onder behandeling voor factor V Leiden, de ernstige vorm. Maar er is nooit iets gedaan t.a.v. onderzoek in familie. Nu is helaas 2 weken geleden mijn neef van 34, kerngezonder, overleden, aan wat nu blijkt factor V Leiden....Mijn vraag: is factor v te traceren, zonder dat daar eerst trombose aan vooraf moet gaan bij familie?'

'Mijn moeder heeft (net zoals velen aan haar kant van de familie) kanker in haar nieren. Nu zei haar arts dat het misschien verstandig was als wij (mijn broer en ik) zich ook lieten testen of we drager zijn. Welke test zou ik dan aan kunnen vragen en wat zijn de kosten van deze test of word het vergoed?'

'Wat zijn (in 1 zin) chromosomen?'

'Mijn vraag is of alle aandoeningen die onder het kopje 'A tot Z lijst' staan, te ontdekken zijn met de beschikbare genetische testen?'

'Mijn dochter heeft een chromosoomonderzoek gehad en deze was goed. De kinderarts stelde voor om in de toekomst de kwaliteit van het DNA nog te bekijken. Kunnen jullie mij misschien uitleggen wat dit onderzoek precies inhoudt en wat de meerwaarde van een dergelijk onderzoek is?'

Attenderingen, tweets en nieuwsberichten

Verantwoordelijk: Petra Bloem / Mies Wits-Douw

Ook in 2015 heeft het Erfocentrum (intermediaire) doelgroepen op de hoogte gehouden van actuele ontwikkelingen binnen de genetica en patiëntenvoorlichting. Deze nieuwe feiten op het gebied van erfelijkheid zijn verspreid in de vorm van attenderingsberichten, tweets en nieuwsberichten op de website erfelijkheid.nl. Op Facebook delen we nieuws en weetjes met het algemene publiek.

In 2015 zijn er 39 nieuwsberichten geplaatst op erfelijkheid.nl en erfocentrum.nl en 750 'ter attendering' nieuwsberichten verzonden aan ruim 90 patiëntenorganisaties en (leden van) project -en overleggroepen. Ook zijn journalisten proactief benaderd met relevante informatie over erfelijkheid.

Op deze manier voorzien wij diverse organisaties van relevante en actuele informatie op maat. Via ons account @erfo centrum zijn opnieuw zo'n 900 tweets en retweets verstuurd, en we hebben er 200 volgers bij (in totaal 950). Op deze wijze communiceerden we met betrokkenen in de (genetische) zorg en algemeen publiek over allerlei actuele informatie en nieuws. Ook hielden we onze Facebook-pagina up-to-date met allerlei leuke nieuwtjes over erfelijkheid.

Bibliotheek

Verantwoordelijk: Petra Haak-Bloem

Het zwaartepunt van de informatievoorziening is verschoven naar digitale informatie. De fysieke bibliotheek is in 2015 gegroeid met 39 items (boeken, tijdschriftartikelen, proefschriften). Het is een kleine collectie bedoeld voor het beantwoorden van vragen (o.a. Erfomail) en voor het ontwikkelen van producten van het Erfocentrum (o.a. brochures/ informatiebladen en websites) en producten die we in opdracht voor derden maken.

2.4 Inbreng expertise

Het Erfocentrum neemt deel aan en faciliteert diverse werkgroepen op het terrein van erfelijkheid en aanverwante thema's. Hieronder beschrijven we enkele gremia waar wij bij betrokken zijn en vindt u een overzicht van de werkgroepen waar wij aan deelnemen.

Structurele werkgroepen waar het Erfocentrum deel van uitmaakt

- Afstemmingsoverleg Nationaal Plan Zeldzame Ziekten
- Forum Biotechnologie en Genetica
- RIVM Werkgroep voorlichting en deskundigheidsbevordering neonatale screening
- RIVM Werkgroep voorlichting en deskundigheidsbevordering prenatale screening
- Landelijke redactieraad Stichting Opvoeden.nl
- RIVM, Werkgroep Folder Zwanger
- College Perinatale Zorg, commissie Preconceptie Indicatielijst –PIL-
- Gezondheidsraad: Beraadsgroep Genetica
- Gezondheidsraad, Commissie uitbreiding hielprik
- NCvB, Werkgroep reproductie en Zwangerschap Nederlands centrum voor Beroepsziekten
- VUMC Begeleidingscommissie preconceptie screening op maat
- TRIDENT consortium

Commissies College Perinatale Zorg

Het College Perinatale Zorg (CPZ) is een landelijk college waarin alle veldpartijen die te maken hebben met de perinatale zorg in Nederland samenwerken. Het CPZ heeft als opdracht de babysterfte in Nederland te verminderen en geeft uitvoering aan het rapport 'Een Goed Begin' van de Stuurgroep Zwangerschap en Geboorte dat begin 2010 verscheen. Het CPZ doet dit door openbare kennisuitwisseling op alle niveaus te stimuleren en waar nodig te faciliteren en te organiseren. Het Erfocentrum leverde in 2015 een inhoudelijke bijdrage aan de Preconceptie indicatielijst commissie (PIL).

RIVM-werkgroepen

Ten behoeve van RIVM-trajecten op het gebied van prenatale -en neonatale screening heeft het Erfocentrum in 2015 expertise ingebracht in verschillende werkgroepen, op het gebied van neonatale screening, prenatale screening en de brochure *Zwanger!Kanker.nl*

Kanker.nl is de nieuwe gezamenlijke website van KWF kankerbestrijding, de Levenmetkanker beweging en het Integraal Kankercentrum Nederland (IKNL). Het Erfocentrum werkt sinds november als moderator mee aan de pilot en beantwoordt op deze site vragen m.b.t. kanker en erfelijkheid.

3. Organisatie

Het Erfocentrum is een stichting. Het bestuur van het Erfocentrum bewaakt de continuïteit, kwaliteit en onafhankelijkheid van de organisatie en benut daarvoor haar netwerk. Het bestuur zet zich onbezoldigd in voor de missie van het Erfocentrum. Het huidige bestuur bestaat onder andere uit leden die zijn voorgedragen door patiëntenorganisaties (VSOP, CG-Raad/NPCF) en (para)medische beroepsgroepen (KNMG, VKGN/VSKG en KNOV).

Het Erfocentrum wordt bemenst door een klein en bevlogen team. De samenstelling van bestuur en bureau zijn te vinden in bijlage 2.

Het Erfocentrum ontving in 2015 € 250.000 overheidssubsidie. Daarnaast droegen de Klinisch Genetische Centra substantieel bij, en kregen wij inkomsten van fondsen en uit opdrachten voor derden (zie paragraaf 2.2).

ERFELIJKE AANDOENINGEN

**ALS
HET
IN DE
GENEN
ZIT**

Het kan een grote schok zijn als je erachter komt dat een erfelijke ziekte in de familie zit. Natuurlijk is het fijn dat we voor sommige ziektes genenonderzoek kunnen laten doen. Maar aan de andere kant: wil je van tevoren wel weten of je ziek wordt?

Telje Anamari van Dijk

25-69 libelle

Erfocentrum in the picture

De meeste publiciteit genereren wij via onze site erfelijkheid.nl en ons Twitter account. Naar aanleiding van onze informatievoorziening worden wij regelmatig benaderd door journalisten. Wij stellen hen op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen en discussies en denken met hen mee over de opzet van hun programma of artikel en de te interviewen personen. Zo hebben wij geadviseerd over artikelen in Libelle, Kidsweek en programma's 'Het Dilemma' (EO) en 'Diagnose Gezocht' (RTL4) en diverse interviews gegeven (zie verder: Erfocentrum in de pers).

Aan de hand van ons communicatieplan hebben we ook in 2015 onze nieuwe producten onder de aandacht gebracht bij diverse doelgroepen. Dit deden we onder meer door persberichten te verspreiden. Zo zijn onder andere persberichten uitgedaan over nieuwe content van benikdrager.nl en zwangerwijzer.nl. Soms reageren we op de actualiteit, bijvoorbeeld door een persbericht met de informatie over erfelijkheid van depressies op een rijtje.

4. Contouren voor 2016

In de komende jaren wil het Erfocentrum mensen blijven ondersteunen in hun keuzes rond erfelijkheid.

In de jaren 2014 en 2015 is het aantal mensen dat we bereiken met onze voorlichting fors toegenomen. We sluiten in onze onderwerpkeuze steeds meer aan bij thema's en vragen die bij het grote publiek leven. Die ontwikkeling zetten we in 2016 voort, door de website www.erfelijkheid.nl nog vraaggerichter te maken. Bijzondere aandacht zal uitgaan naar de vergroting van leesbaarheid en begrijpelijkheid van onze teksten.

We blijven werken aan de gebruiksvriendelijkheid van onze websites op mobiele devices en aan het bereiken van nieuwe doelgroepen, zowel richting onderwijs als richting zorgprofessionals. Ook blijven we investeren in de relatie met de Klinisch Genetische Centra. Afgelopen jaar is bijvoorbeeld de nieuwe folder 'Erfelijkheid en verzekeringen' ontwikkeld, die in de centra wordt gebruikt. In 2016 zal nog meer bruikbare voorlichting worden ontwikkeld waar de afdelingen behoefte aan hebben.

We hebben het afgelopen jaar nieuwe onderwerpen geagendeerd, zoals familiecommunicatie rond erfelijke belasting. In samenwerking met patiëntenverenigingen gaan we de ondersteuning van (index-)patiënten, die hun familie willen informeren, verder vorm geven. Ook gaan we een digitale keuze-hulp over voorspellend DNA-onderzoek ontwikkelen, die gebruikt zal worden door familieleden van index-patiënten.

Veel van onze activiteiten in 2016 zijn gericht op het eerder signaleren van zeldzame aandoeningen, in het project Vroegsignalering. Maar óók zullen we, net als de afgelopen twee jaar, voorlichting ontwikkelen en verspreiden over de erfelijke aspecten van veelvoorkomende ziektes. We blijven de samenwerking met patiëntenverenigingen zoeken om kennis over erfelijkheid te verspreiden.

Bijzondere aandacht zal uitgaan naar de doelgroep van de huisartsen. De site huisartsengenetica.nl zal aan bod komen tijdens het congres van het Nederlands Huisartsen Genootschap in het najaar.

Bijlage 1. Erfocentrum in de media 2015

Voorlichtingsproducten

Webteksten *Hoevertel ik het mijn familie* <http://www.erfelijkheid.nl/familie-vertellen>

Folder *'Kanker en erfelijkheid. Hoe vertel ik het mijn familie?'*

Folder *'Verzekeren en erfelijkheid'*

Folder *'Erfelijkheid en nierziekten'* (Nierstichting en Nierpatiënten Vereniging Nederland)

Special *'Next Generation Sequencing'*

Special *'Kansen op een erfelijke ziekte'*

Special *'Wat kan ik verwachten bij de klinisch geneticus'*

Nieuwe en geactualiseerde teksten Ikhebdat.nl

Nieuwe en geactualiseerde teksten erfelijkheid.nl

Nieuwe en geactualiseerde teksten zwangerwijzer.nl

Actualisatie diverse teksten strakszwangerworden.nl (in opdracht)

Actualisatie teksten over erfelijkheid op opvoeden.nl

Actualisatie special *'Benikdrager'*

Actualisatie special *'Verzekeren'*

Actualisatie special *'Dementie en erfelijkheid'*

Persberichten

- Minister erkent tweede groep expertisecentra zeldzame aandoeningen (24-11-2015)
- Nieuwe brochure over erfelijkheid en nierziekten (03-11-2015)
- Nieuwe website over dragerschap en kinderswangerschap: benikdrager.nl (20-10-2015)
- Expertisecentra zichtbaar op Orphanet en www.erfelijkheid.nl (14-10-2015)
- Internationaal DNA-onderzoek om resultaten orgaantransplantaties te verbeteren (16-10-2015)
- Depressie-gen bestaat niet (16-09-2015)
- Erfelijke of familiale kanker in de familie? Doneer je ervaring! (16-06-2015)
- Televisieprogramma 'Dilemma' op 6 juni over embryoselectie (03-06-2015)
- Vrouw met kinderswangerschap kan zelf zorgen voor betere zwangerschap (20-04-2015)
- Minister van VWS breidt de hielprik uit (16-04-2015)
- Erfelijke kanker: hoe vertel(de) jij het aan je familie? (09-04-15)
- Gezondheidsraad: rol voor Erfocentrum bij voorlichting over next generation sequencing (10-02-2015)
- Brits parlement staat IVF-techniek met 3 ouders toe (04-02-2015)
- Vrees voor verzekeraar staat toepassing DNA-onderzoek in de weg (15-01-2015)
- Prostaatkanker in de familie vaak toeval en heel soms erfelijk (06-01-2015)

Artikelen en programma's (waaraan het Erfocentrum heeft meegewerkt of waarin het Erfocentrum is genoemd):

- *'Afzien van genetisch onderzoek uit angst voor verzekering'* In: website Nationale Zorggids, 15 januari 2015
- *'Grote vrees voor onverzekerbaarheid na DNA-test'* In: website Blik op het Nieuws, 16 januari 2015
- *'Vrees voor verzekeraar staat erfelijkheidsonderzoek in de weg'* In: website Zorg- en ziektetuiskrant, 15 januari 2015

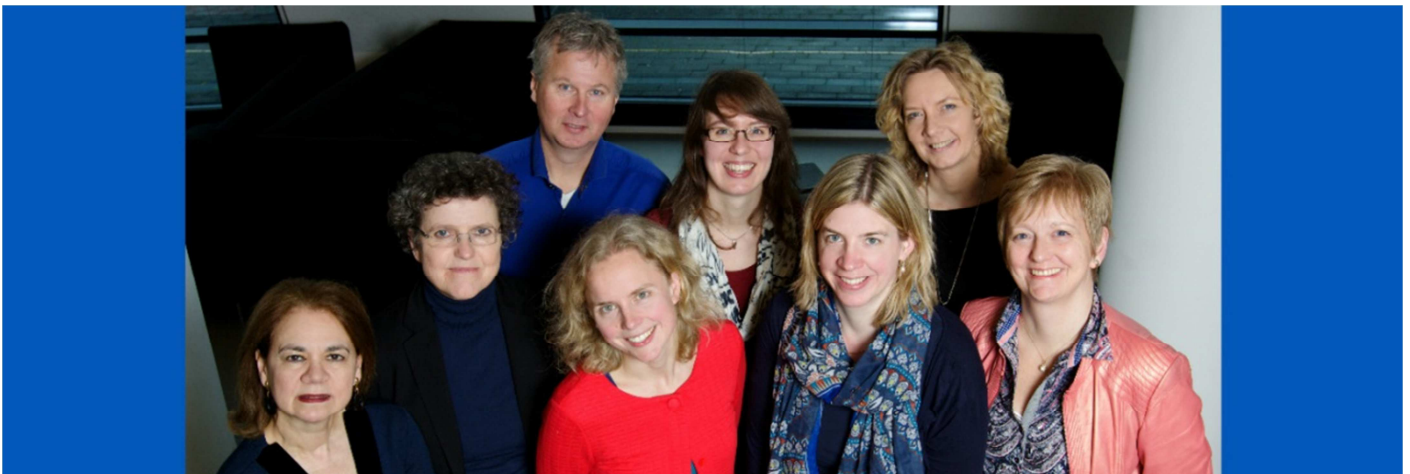
- *'Meerderheid kankerpatiënten vraagt zich af of ze erfelijk belast zijn'* In: website Kanker.nl, 15 januari 2015.
- Uitzending BNR-nieuwsradio (16 januari 2015, 06.36 uur:) Klaas Dolsma over verzekeraarbaarheid en toepassing DNA-onderzoek
[<http://www.bnr.nl/?player=archief&fragment=20150116063620300>]
- *'Meerderheid vreest onverzekerbaarheid na DNA-onderzoek'* In: website NU.nl, 16 januari 2015
- *'Angst voor verzekeraar verdrukt DNA-onderzoek'* In: website Skipr, 16 januari 2015.
- Uitzending BNR-nieuwsradio: BNR Topic (13 februari 2015, 13.17 uur:) Klaas Dolsma reageert op de stelling dat alle politie-agenten verplicht dna af moeten staan voor een dna-databank. Doel is sneller en betere opsporing van daders (dna-match).
[<http://www.bnr.nl/?player=archief&fragment=20150213131725360>]
- *'Een gezond leven begint al voor de zwangerschap'* In: Monitor jrg 44 (2015), nr. 1 (maart)
- *'Bang voor de dokter verzekeraar'* In: C2W life Sciences 111 (2015) 4 (13 maart)
- *'Zeldzame ziektes; wát heb je precies?'* In: Kidsweek, nr. 12 (19 maart 2015).
- *'Eenduidige betrouwbare preconceptievoorlichting'* In: Nieuwsbrief Centrum Gezond Leven 2015 (7), 3 (25 mrt).
- *'Kindje maken...?'* In: website OudersOnline, 23 april 2015 (en nieuwsbrief 24 april).
- *'Meeste zwangere vrouwen hebben 2 risicofactoren'* In: Tv-programma De Wereld Draait Door (VARA), vrijdag 24 april, 19.00 uur.
- *'ZwangerWijzer'* In: website Netwerk Goed Geboren 20 april 2015.
- *'Website ZwangerWijzer vernieuwd'* In: AJNieuws jrg. 8 (2015) nr 5 (mei)
- *'Erfelijke aandoeningen: Als het in de genen zit'* In: Libelle nr 25 (12 juni 2015)
- *'Oh, zit dat zo!'* RTV Noord (15 juni 2015, rond 13:40 uur) Maaïke Haadsma vertelt over DNA en wat je er in kunt zien (<http://rtvnoord.nl/radio/radio.asp>)
- *'Waarom hebben zoveel mannen een rode baard zonder zelf rood haar te hebben?'* Website Motherboard, 31 juli 2015.
- *Het Dilemma (EO)* over embryoselectie (6 juni 2015)
- *'Hey, je lijkt mij wel!'* In: EditieNL RTL (19 augustus 2015). Klaas Dolsma over de erfelijke aspecten van dubbelgangers
- *'Vraag: Is hoofdpijn erfelijk?'* IN: Hoofdzaken (voor tieners), najaar 2015. Speciale uitgave van de Ned. Vereniging van Hoofdpijnpatiënten.
- *'Dragerschapstest is straks gemeengoed; Joodse gemeenschap test al 30 jaar DNA; sommige ziektes zie je vaker bij bepaalde bevolkingsgroepen'* In: Noordhollands Dagblad, 24 okt. 2015
- *'Nieuwe website over dragerschap en kinderwens benikdrager.nl'* In: website Kind en Zorg.nl van Kind en Ziekenhuis 11 nov. 2015
- *'Dragerschap en kinderwens'* In: Medisch Contact 70 (2015) 48 (26 nov.)

Bijlage 2. Samenstelling team en bestuur

Team

Drs. Klaas Dolsma
Petra Haak-Bloem
Mies Wits-Douw
Drs. Marloes Brouns-van Engelen
Drs. Anne-Marie de Ruiters
Drs. Marjolein Wijnker-Schrauwen
Dr. Maaïke Haadsma
Dr. Laura van Dussen (vanaf september 2015)
Drs. Elsbeth van Vliet-Lachotzki

Directeur
Informatiespecialist
Publieksvoorlichter
Projectleider / redacteur
Projectleider / redacteur
Projectleider / redacteur
Arts / Medisch redacteur
Arts / Medisch redacteur
Medisch adviseur
(gedetacheerd vanuit de VSOP)

Bestuur

Prof. dr. C.E.M. Hollak	Voorzitter	Op voordracht van het Koninklijk Nederlands Medisch Genootschap (KNMG)
Ir. H.M. le Clercq	Penningmeester	Op voordracht van de NFU (tot 31-3)
Drs. P.F.I.M Snijders	Penningmeester	Op voordracht van de NFU (vanaf 31-3)
Mr. B. Reuser	Bestuurslid	Op voordracht van de Vereniging Ouder- en Patiëntenorganisaties betrokken bij erfelijkheidsvraagstukken (VSOP)
Drs. B. Kooi	Bestuurslid	Op uitnodiging van het bestuur
Mw. I. M. Aalhuizen MSc	Bestuurslid	Op voordracht van de Koninklijke Nederlandse Organisatie van Verloskundigen (KNOV)
Mw. prof. dr. R.H. Giles	Bestuurslid	Op voordracht van de Nederlandse Patiënten en Consumenten Federatie (NPCF) (tot 01-07)
Dr. J.E. Seppen	Bestuurslid	Op uitnodiging aan de NPCF (vanaf 01-07)
Dr. I.P.C. Krapels	Bestuurslid	Op uitnodiging van het bestuur
Prof. Dr. M.H. Breuning	Bestuurslid	Op voordracht van de Vereniging Klinische Genetica Nederland en Vereniging Stichtingen Klinische Genetica

Nevenfuncties bestuursleden

Carla Hollak

- Hoogleraar Metabole Ziekten in het bijzonder de erfelijke stofwisselingsziekten, vakgroep Inwendige Geneeskunde van de Faculteit der Geneeskunde AMC-UvA.
- Adviseur CBG
- Lid INVEST groep (internisten erfelijke stofwisselingsziekten)
- Lid wetenschappelijke adviesraad Orphanet
- Adviseur European Medicines Agency
- Lid Council voor Adult Metabolic Physician Group, Society for the Study of Inborn Errors of Metabolism
- Lid Board European Study Group on Lysosomal Diseases (treasurer)
- Sectie Editor, Orphanet Journal of Rare diseases
- Communicating Editor, Journal of Inherited Metabolic Diseases

Paulina Snijders

- Directeur Control & Compliance Erasmus MC

Ingrid Krapels

- Klinisch geneticus MUMC
- Vicevoorzitter van de PR commissie van de VKGN
- Lid van Plenair bestuur VKGN (tot 1 januari 2015)

Martijn Breuning

- Klinisch Geneticus, LUMC
- Voorzitter Indicatiecommissie PGD
- Lid Forum Biotechnologie en Genetica
- Lid wetenschappelijke adviesraad van Orphanet

Bernard Reuser

- Voorzitter Raad van Beheer KVH Oud Bijdorp
- Voorzitter Centrale Adviesraad WMO Voorschoten
- Lid bestuur VSOP
- Lid ledenraad NPCF
- Lid bestuur Steunstichting Spierziekten
- Voorzitter klachtencommissie Laurens Wonen

Inger Aalhuizen

- Beleidsmedewerker kwaliteit KNOV
- Lid van de werkgroep PIL van het CPZ
- Lid Adviesraad HP4All-2
- Project lid Onderzoek TNO: Ontwikkelen van strategieën ter bevordering van bereik en persoonlijke relevantie van PCZ bij toekomstige ouders in de regio Leiden

Bas Kooi

Geen nevenfuncties

Jurgen Seppen

- Universitair Docent, AMC, Amsterdam
- Directeur Master Biomedische Wetenschappen, Universiteit van Amsterdam
- Voorzitter Stichting Lynch-Polyposis

Bijlage 3. Financiën 2015

Voor de financiële jaarstukken zijn een controleverklaring en een subsidieverklaring afgegeven door de accountant.

BALANS

	<u>31-12-2015</u>	<u>31-12-2014</u>
ACTIVA	€	€
Vaste activa		
Materiële vaste activa		
- Automatiseringsapparatuur e.d.	<u>4.262</u>	<u>6.653</u>
Totaal vaste activa	<u>4.262</u>	<u>6.653</u>
Vlottende activa		
- Vorderingen	111.244	78.280
- Liquide middelen	<u>170.425</u>	<u>91.783</u>
Totaal vlottende activa	<u>281.669</u>	<u>170.063</u>
Totaal activa	<u>285.931</u>	<u>176.716</u>
PASSIVA		
Reserves	<u>73.503</u>	<u>54.293</u>
Schulden		
- Kortlopende schulden en overlopende passiva	<u>212.428</u>	<u>122.423</u>
Totaal Passiva	<u>285.931</u>	<u>176.716</u>

STAAT VAN BATEN EN LASTEN

	<u>Realisatie 2015</u>	<u>Begroot 2015</u>	<u>Realisatie 2014</u>
<u>Baten</u>			
Subsidie Ministerie van VWS	250.133	256.000	253.395
Bijdragen KGC's	105.000	102.000	102.198
Projectsubsidies	173.909	215.000	153.001
Inkomsten onderwijssite	20.000	20.000	0
Giften, donaties en dienstverlening	<u>1.127</u>	<u>0</u>	<u>378</u>
Totaal baten	<u><u>550.169</u></u>	<u><u>593.000</u></u>	<u><u>508.972</u></u>
<u>Lasten</u>			
Personele kosten	396.000	395.000	377.666
Huisvestingskosten	22.798	22.500	21.664
Kantoorkosten	9.234	8.000	21.195
Bestuurskosten	0	1.000	556
Algemene kosten	<u>26.618</u>	<u>35.000</u>	<u>29.871</u>
Totaal personele en materiële kosten	<u>454.650</u>	<u>461.500</u>	<u>450.952</u>
Kosten beheer websites	25.757	20.000	0
Directe projectkosten	<u>50.552</u>	<u>109.000</u>	<u>48.295</u>
Totaal lasten	<u><u>530.959</u></u>	<u><u>590.500</u></u>	<u><u>499.247</u></u>
Exploitatieresultaat	<u><u>19.210</u></u>	<u><u>2.500</u></u>	<u><u>9.725</u></u>